

Н.Б. Бурдо

АНТРОПОМОРФНА ПЛАСТИКА З ТРИПІЛЬСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ МАЙДАНЕЦЬКЕ

Подано результати аналізу колекції антропоморфної пластики з поселення-гіганта трипільської культури Майданецьке, яка зберігається у фондах ІА НАНУ.

Ключові слова: трипільська культура, Майданецьке, антропоморфна пластика, класифікація, семантика.

Колекція антропоморфної пластики з Майданецького нараховує понад 200 екз. і є однією з найбільше представницьких добірок у Трипіллі. Поселення поблизу с. Майданецьке Тальнівського р-ну Черкаської обл. відноситься до томашівської локально-хронологічної групи Трипілля С I. Пам'ятка досліджувалася Трипільською комплексною експедицією Інституту археології НАНУ впродовж 18-и польових сезонів від 1971 до 1991 рр. За цей час виявлено 35 житлово-господарських комплексів (ЖГК) та 20 ям (Шмаглий, Видейко 2001—2002, с. 48—50) й отримано десятки тисяч фрагментів кераміки, сотні розвалів посуду і фрагментів пластики. Матеріали зберігаються переважно у фондах ІА НАНУ (Колекції... 2007, с. 74—75, табл. 6—7), а також у Черкаському обласному історико-краєзнавчому музеї.

На відміну від керамічного посуду, особливості орнаменталістики якого детально досліджені Т.М. Ткачуком (Ткачук 2005, с. 102—140), а також зооморфної пластики, частково залученої в дослідженні В.І. Балабіної (Балабина 1998), антропоморфна пластика досі всебічно не аналізувалася. У публікаціях матеріалів Майданецького (Шмаглий, Видейко 2001—2002, с. 103—105, рис. 48—50) і загальних оглядах антропоморфних фігурок представлені лише окремі статуетки (Бурдо 2001, с. 79, рис. 128—130, табл. 4, 5; 5, 1).

Цілі, майже цілі або придатні для повної реставрації статуетки становлять лише поодинокі екземпляри, не більше 5 % від загальної кількості антропоморфних фігурок.

Умови виявлення статуеток

Антропоморфні статуетки походять з різних об'єктів, досліджених на поселенні Майданецьке. Вони були виявлені в культурному шарі, серед руїн спалених будівель, однак найчастіше траплялися в ямах, розташованих у приміщеннях, у межах ЖГК або поряд з ними. Під час розкопок ям певні горизонти, на яких залягає пластика, не виявлені, але досить часто фігурки знаходяться групами по декілька фрагментів. Іноді можна зі значною долею вірогідності припускати, що статуетки навмисно були розламані навпіл поперек, перш ніж вони потрапили до ями. В ямі ЖГК П знайдена група з трьох однотипних фігурок (дві чоловічі та жіночі), розбитих навпіл таким чином (рис. 1, 11—13). Всього з цієї ями походить 40 фрагментів антропоморфної пластики, зокрема, голівка з реалістичними рисами, уламок шиї від якої виявлений в ямі сусіднього ЖГК У (рис. 3, 4). У великому заглибленні поряд з ЖГК Е знахідки фрагментів антропоморфної пластики становили комплекс сакральних речей разом із зооморфними фігурками (переважно цілими), керамічними кульками та уламками мініатюрного посуду. Всі ці предмети зроблені з однакової глиняної маси і слабо випалені. У цій самій ямі знайдено також голівку реалістичної фігурки (рис. 3, 1).

Серед брил обгорілої глини від міжповерхового перекриття будівлі ЖГК С *in situ* (рис. 3, 5) зафіксований торс (рис. 3, 2) великої реалістичної фігурки (Шмаглий, Видейко 2001—2002, с. 104).

Антропоморфні статуетки з Майданецького різняться за формуальною масою, кольором, ступенем випалу, розмірами, морфологічними і стилістичними особливостями, іконографічними типами.

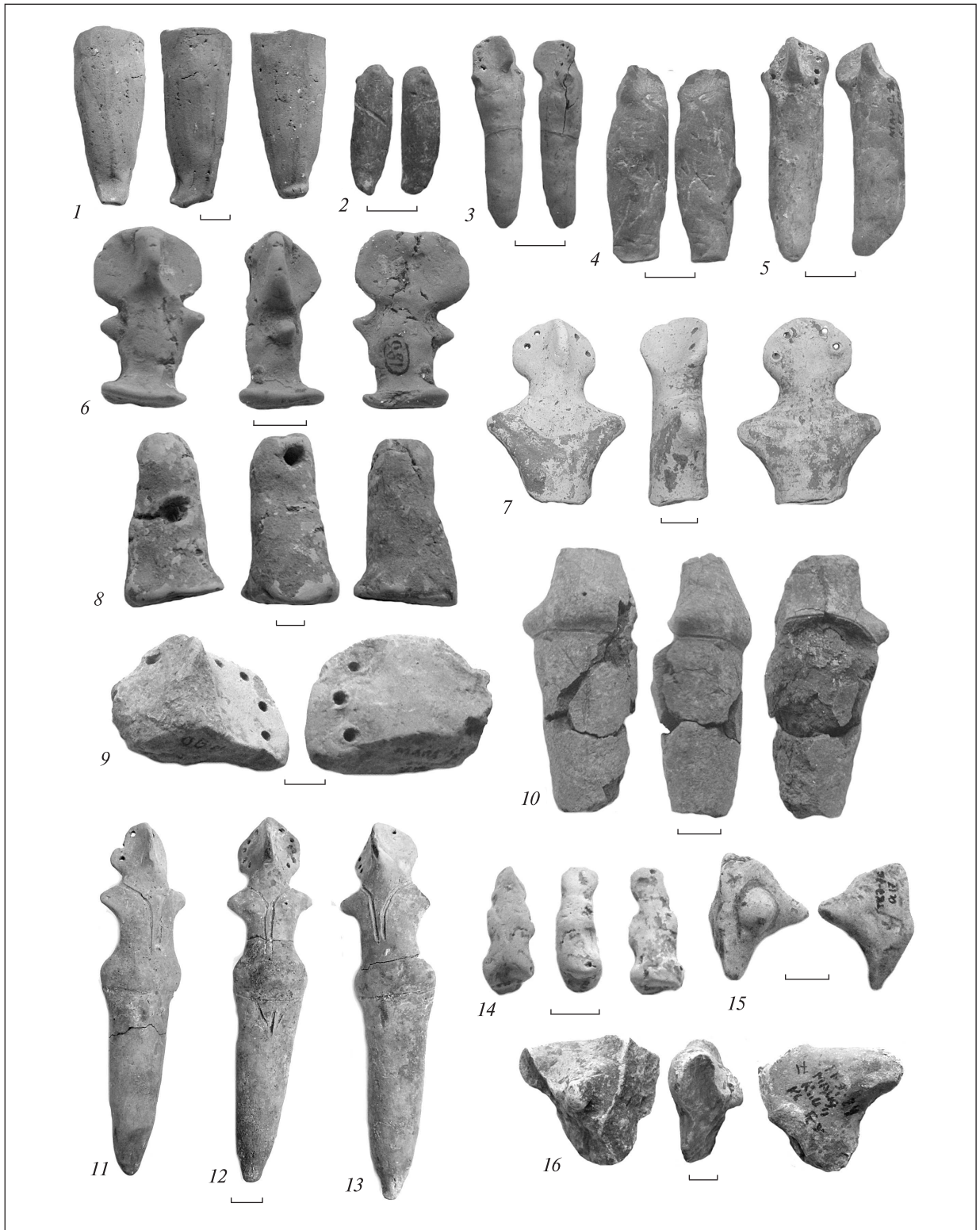

Рис. 1. Антропоморфна пластика з поселення Майданецьке

Технологічні характеристики антропоморфної пластики

За складом формувальної маси серед майданецької пластики можна виділити дві технологічні групи.

Статуетки першої технологічної групи преважують. Вони виготовлені з гарно вимішаної дрібноструктурної маси переважно без видимих домішок. Іноді помітні вигорілі часточки органічної домішки. Колір фігурок переважно світло-жовтий, вони крихкі, що свідчить

про невисоку температуру випалу. Деякі фігурки цієї групи вирізняються темно-сірим або чорним кольорами, їх випал зовсім слабкий. Отже, аналізуючи злам, більшість фігурок першої групи виліплені з одного шматка глини, втім іноді трапляються екземпляри, з'єднані з двох вертикальних половинок (рис. 1, 15). Поверхня вкрита тонким шаром обличкування з тонкоструктурної глини і ретельно заглажена (рис. 1, 10). Іноді помітні сліди темно-червоної фарби. Різні деталі пророблені тонкими врізними лініями (рис. 1, 11–13; 2, 5).

Статуетки цієї групи схематичні та здебільшого невеликого або середнього розміру. Висота від 5,0 до 12,0 см. Статуетки середнього розміру характеризуються кращою обробкою та міцнішим випалом (рис. 1, 11–13; 2, 11). Саме пластика цієї групи найчастіше трапляється в ямах у фрагментарному стані, причому деякі уламки дуже дрібні — до 1,0 см.

Статуетки другої технологічної групи виготовлені з каолінітової глини, що дає міцну масу білого або світло-рожевого кольору. Формувальна маса без видимих домішок або з піском, можливо, як природною домішкою. З такої самої глини виготовляли розписний посуд на Майданецькому. На поверхні та на зламах фігурок іноді чітко помітні сліди вигорілих зернівок або їхніх частин (рис. 3, 2) та інших органічних домішок. Фігурки цієї групи випалені за високої температури, маса дуже щільна і міцна.

До другої технологічної групи належать статуетки переважно великого або середнього розміру (рис. 1, 7). Цілих або майже цілих статуеток цієї групи в Майданецькому не знайдено, але, виходячи з фрагментів, зокрема уламка дископодібної голови діаметром 5,5 см (рис. 1, 9), та пропорцій цілих екземплярів, висота теракот могла сягати 30,0–35,0 см. Вірогідно, статуетки цієї групи виготовляли з двох вертикальних половинок, про що свідчать уламки їхніх верхніх (рис. 1, 16) і нижніх частин (рис. 3, 8). Таким чином, статуеткам надавалася прихована дихотомія, характерна для пластики Трипілля від періоду Трипілля А—Прекукутень (Погожева 1983).

Поверхня фігурок другої технологічної групи ретельно оброблена, заглажена, вкрита жовтогарячим або червоним ангобом. Такі деталі як зачіска (рис. 3, 4), лоно (рис. 3, 7), одяг або прикраси (рис. 2, 12) виділені темно-коричневою фарбою. Унікальні для Майданецького фрагменти статуеток з розписним орнаментом. На грудях однієї з фігурок зафіксований мотив «драбини» (Бурдо 2001, рис. 32, 4). На жаль, ан-

гоб та фарба зберігаються не завжди, частіше від них лишаються тільки окремі плями.

Особливо слід звернути увагу на антропоморфні статуетки, які не відповідають згаданим технологічним групам. Серед них мініатюрна статуетка з тонкоструктурної глини. Вона виліплена доволі недбало, добре випалена, черепок червоного кольору. Стівчаста фігурка має приземкуваті пропорції, непропорційно велику дископодібну голову, конічні виступи замість рук і дископодібний постамент (рис. 1, 6). Ніжка з модельованою стопою за характером формувальної маси близька до виробів з Подністер'я (рис. 1, 1).

Аналіз антропоморфної пластики з Майданецького показує в цілому відсутність кореляції між технологічними характеристиками фігурок та їхніми іконографічними типами. Втім, для першої технологічної групи характерні схематичні статуетки невеликого розміру, а всі теракоти з реалістичними рисами належать до другої технологічної групи.

Формальна типологія пластики

Антропоморфні фігурки з Майданецького мають певні спільні риси. Переважна більшість виконана схематично, лише чотири статуетки мають реалістичні риси. Для схематичної скульптури типовим є моделювання голови у вигляді диска з великим випнутим носом і дрібними отворами по краю. Очі не показані. У деяких випадках зафіксовано по парі вертикально розташованих отворів з обох сторін (рис. 1, 7). Шия коротка, замість рук — короткі конічні виступи, іноді з отворами на кінцях. Характерні також виступи на стегнах.

Антропоморфні фігурки незалежно від їхнього розміру, технологічних особливостей і статевих ознак можна розділити на **два типи**: I — у положенні стоячи, II — у положенні сидячи. В кожному типі виділяються підтипи залежно від характерних особливостей моделювання, а в підтипах іноді — варіанти (табл.).

Підтип I.1 — схематичні статуетки. Вони превалюють серед антропоморфної пластики з Майданецького. Їхні розміри коливаються від зовсім мініатюрних (рис. 1, 14; 2, 5, 10) до екземплярів середнього розміру (рис. 1, 12). Вони зображують струнку жіночу, а іноді чоловічу (рис. 1, 11, 13) пряму фігуру з підкреслено випнутими сідницями. Голова дископодібна, з великим носом, по краю диска зроблено по кілька дуже дрібних наскрізних отворів. Очі не показані. Шия коротка, замість рук — ко-

нічні виступи. Груди виділені маленькими горбиками, іноді з проколом у центрі. Талія зазвичай тонка, стегна не дуже широкі, здебільшого з конічними виступами, іноді в них проколоти дрібні отвори. Ноги веретеноподібні, виліплені разом як єдине ціле. Ступня здебільшого не модельована або має вигляд маленького виступу. Деталі показані прокресленою лінією. Лоно позначене трикутником з рисою. Спереду прокреслений виріз одягу або прикраси, лінія ззаду розділяє ноги. Форма статуеток свідчить, що стояти вони могли тільки увіткнути, приміром, у землю. Саме фігурки цього типу найчастіше знайдені в ямах розбитими на дві частини або у фрагментах.

Пропорції фігурок, про які можна судити за окремими цілими екземплярами, помірно вдовжені. Голова становить 1/5 висоти статуетки, нижня частина — близько 1/2 висоти.

Підтип I.2 — статуетки на стовбчастій ніжці. Фігурок цього підтипу значно менше. Вони відтворюють жіночу фігуру з випнутими сідницями і прямою спиною. Цілі екземпляри у Майданецькому невідомі, але з огляду на знахідки на інших пам'ятках томашівської групи, зокрема в Сушківці (Відейко 2004, с. 505; 2004а, с. 536) та Розкошівці (Якубенко 2004, с. 444), голова була дископодібною. Фігурки цього підтипу масивні та приземкуваті. Замість рук вони мають конічні виступи, талія широка, ззаду підкреслена тонкою лінією, яка спереду проходить під животом, іноді збільшеним. Лоно позначене так само, як у фігурок підтипу I.1. Тонка лінія розділяє сідниці. На широких стегнах є виступи з дрібними отворами. Стовбчаста нижня частина нагадує вузьку спідницю (рис. 2, 2).

Підтип I.2, варіант а представлений лише поодинокими фрагментами статуеток другої технологічної групи. Варіант вирізняється схематичним моделюванням ступнів (рис. 2, 14).

Підтип I.3 представлений лише фрагментами пластики другої технологічної групи. Всі вони репрезентують нижню частину статуеток великого розміру з чітко виліпленими та з'єднаними ногами, оздобленими розписними деталями. Можливо, саме до цього підтипу відносяться верхні частини великих статуеток, зокрема і з реалістичними рисами (рис. 3, 2). Торс подібної фігурки (рис. 2, 12) знайдений у ЖГК Е (Шмаглий, Відейко 2001—2002, рис. 49, 1). Статуетка масивна. Замість рук — конічні виступи з отворами на кінцях. Талія тонка, стегна широкі. Груди передані маленькими горбиками. Вагітність підкреслена гострим випнутим животом. Спереду на грудях

темно-коричневою фарбою показана прикраса у вигляді стрічки з трьох ліній. На спині рельєфно модельована зачіска у вигляді волосся, зібраного в пучок.

Нижня частина великої статуетки цього підтипу походить з ЖГК Ж (рис. 3, 7). Попри масивність фігурки, вона має тонку талію, широкі стегна з конічними виступами, в яких зроблені отвори. На дещо збільшеному гострому випнутому животі дрібним проколом позначений пупок, облямований колом темно-коричневої фарби. Такого ж кольору трикутник позначає лоно, а тонка лінія підкреслює живіт і стегна. Змодельовані окремо ноги зліплені впритул одна до одної. Виходячи з фрагментів від інших статуеток, для цього підтипу характерне моделювання ступнів ніг (рис. 3, 6). У ЖГК У знайдена стопа від статуетки (рис. 3, 9). Загнутий догори носок ступні може свідчити про те, що так зображене взуття на кшталт постолів. Статуетки підтипу I.3 могли бути досить значного розміру, сягаючи висоти 30,0 см. Навряд чи вони могли стояти без опори.

Підтип I.4 представлений окремими фрагментами. Його особливість — наявність перемички, що з'єднує ноги. Знайдені частини (рис. 2, 4) походять від масивних і не дуже виразних статуеток. Зважаючи на аналогічну знахідку в Чичиркозівці (Гірник, Відейко 1989, рис. 3, 10), вони близькі до фігурок підтипу I.3. Пластика з подібною характерною ознакою відома на пам'ятках етапу Трипілля С I Середньої Наддніпряниці (Якубенко 2006, рис. 6, 15, 25), зокрема канівської групи (Овчинников 2007, с. 12). Висловлено припущення, що подібні фігурки на поселеннях томашівської групи слід розглядати як «імпорти» (Якубенко 2006, с. 66). Втім, майданецькі фігурки підтипу I.4 чітко прив'язуються до пластики другої технологічної групи, вони виготовлені з формувальної маси, типової для керамічних виробів томашівської групи. Ця обставина, на наш погляд, виключає можливість того, що вони потрапили в Майданецьке від населення канівської групи.

Підтип I.5 представлений чотирма схематичними мініатюрними фігурками без деталізації антропоморфного образу. Їх виявлено в заповненні ями в ЖГК П (рис. 1, 2—5). Вони належать до першої технологічної групи. Фігурки вкрай схематичні і нагадують стрижень з конічним завершенням. У двох голова пошкоджена, але, найвірогідніше, вона була дископодібною форми з великим випнутим носом і дрібними отворами по краю диску. Одна фігурка замість рук має конічні виступи (рис. 1,

Рис. 2. Антропоморфна пластика з поселення Майданецьке

3). Спереду найменшої статуєтки навкiсною прокресленою лiнiєю показана перев'язь (рис. 1, 2), на iншiй — навкiсний валик проходить позаду (рис. 1, 4).

Статуєтки в положеннi сидячи в колекцiї антропоморфної пластики з Майданецького представленi значно рiдше. Вони рiзняються зображенням нiг i нахилом корпусу.

Пiдтип II.1 — схематичнi фiгурки середнього розмiру з простягнутими ногами та вiдкинутим назад корпусом (рис. 2, 11). Моделювання рук, характерне для фiгурок цього пiдтипу, надає їм певних натуралiстичних рис. Голова дископодiбна, з проколами по краю диска, нiс великий, шия коротка. Iнодi спереду вризною лiнiєю показаний вирiз одягу або прикра-

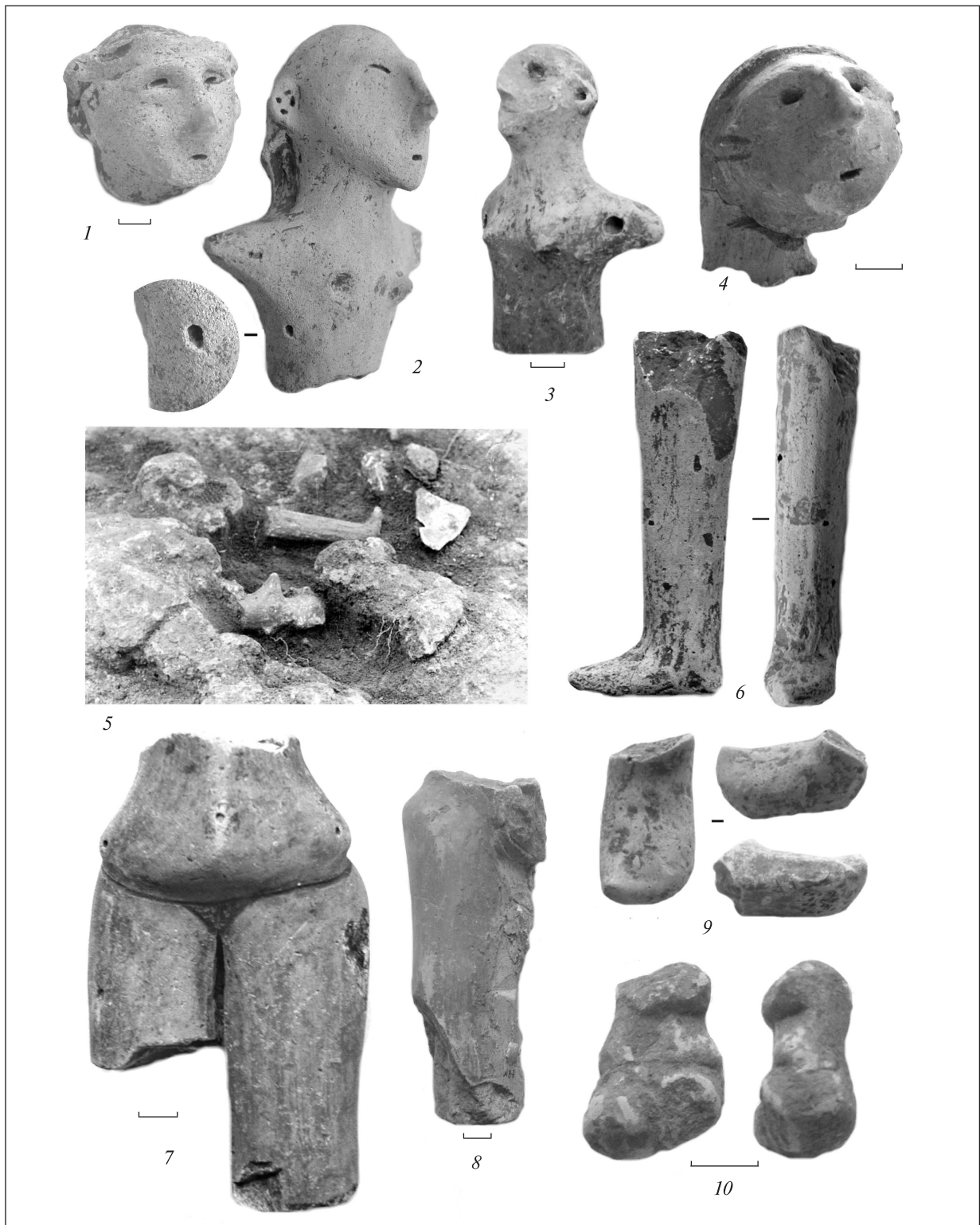

Рис. 3. Антропоморфна пластика з поселення Майданецьке

си. Груди передані валиками. Лоно позначене так само, як і в типі I. Більшість фрагментів верхніх частин статуєток цього підтипу зображують жіночу фігуру зі складеними на животі руками. В окремих випадках руки складені на грудях (рис. 3, 10). Простягнуті ноги модельовані вкупі або вони розділені врізною лінією

та роз'єднані біля стопи. Іноді ступні показані ледь помітними виступами. До цього підтипу належить і нижня частина схематичної чоловічої фігурки (рис. 2, 8).

До підтипу II.1, варіант а віднесені фігурки, ноги яких ледь зігнуті в колінах. Натомість у статуєток підтипу II.1 б ноги модельовані окремо.

Таблиця. Основні типи антропоморфної пластики з поселення Майданецьке

Підтип	Рисунок	Характеристика	Підтип	Рисунок	Характеристика
в положенні стоячи (I)			в положенні сидячи (II)		
I.1		з веретеноподібною ніжкою	II.1		із відкинутим назад корпусом
I.2		зі стовбчастою ніжкою	II.1a		з зігнутими ногами
I.2a		з розрізом на стовбчастій ніжці	II.2b		з розсунутими ногами
I.3		з окремо модельованими ногами	II.2		з прямим корпусом
I.4		з окремо модельованими ногами з перемичкою	II.3		нахилені вперед
I.5		дуже схематичні			

Майданецькі фігурки підтипу II.1 мають близькі, хоча й неповні, аналогії серед антропоморфної пластики етапу Трипілля С I Середньої Наддніпрянщини (Круц 1977, рис. 23, 2; 42, 6).

Підтип II.2 — жіночі фігурки в положенні сидячи з прямим корпусом. Відомі окремі фрагментовані екземпляри великого розміру, які відносяться до другої технологічної групи (рис. 2, 13). Злам біля плечей дозволяє припускати, що в них були руки. Подібні статуетки знайдені на трипільських пам'ятках Середньої Наддніпрянщини (Якубенко 2004, с. 443; Pogoševa 1985, Abb. 970). Представлені вони і в колекціях антропоморфної пластики з Кошилівців (Sehak 1934, Tab. III, 4) і культури Кукутень В (Monah 1997, fig. 179, 1).

Підтип II.3 представлений окремими фрагментами від статуеток в положенні сидячи з нахиленим вперед корпусом. Один з найвиразніших екземплярів відноситься до другої технологічної групи. Були модельовані руки, груди не позначені. Жіночі фігурки в подібній позі відомі з трипільських пам'яток Середньої Наддніпрянщини — у Жуківцях (Якубенко 2006, табл. IV, 5) і Софіївці (Pogoševa 1985, Abb. 962).

У Кукутень В на статуетці подібного типу немає ознаки статі (Monah 1997, fig. 180, 1; 181, 4).

До цього підтипу, вірогідно, слід віднести й унікальну фігурку «майданецької Мадонни» (рис. 2, 1) з ЖГК Ж. Фрагмент походить від верхньої частини, голова втрачена. На шії рельєфом показаний виріз одягу чи намисто. Так само позначене намисто на шії фігурки з немовлям із поселення Бондарка (Бурдо 2001, табл. 4, 1). Статуетка виконана схематично. Найближчою аналогією є фігурка з Сушківки (Бурдо 2004, с. 393). До категорії зображень в положенні сидячи відноситься також «Мадонна» з Криничок (Бурдо 2001, табл. 4, 3).

Особливий тип (III) пластики з Майданецького становлять схематичні конічні вироби (рис. 1, 8). Поодинокі екземпляри знайдені у комплексі з антропоморфними та зооморфними фігурками, мініатюрним посудом і об'ємними глиняними символами. Такі конуси (іноді їх відносять до фалосоподібних зображень) розповсюджені, здебільшого, на пам'ятках Трипілля В I — Кукутень А (Monah 1997, fig. 44, 1, 2, 5—8). Зіставлення їх із більш натуралістичними екземплярами, що мають схематично модельоване обличчя (Sorokin 1997,

р. 33), дозволяють відносити конічні фігурки до особливої, вкрай схематизованої групи антропоморфної пластики.

Вірогідно, зі статуетками в положенні сидючи пов'язана знахідка фрагмента теракотової моделі сидіння стільця на ніжках (рис. 2, 9) — рідкісна знахідка для середнього періоду Трипілля. Сидіння від аналогічного стільця походить з Доброводів (Круц и др. 2005, рис. 52, 1).

Статуетки з реалістичними рисами

Серед антропоморфної пластики з Майданецького поселення особливу увагу привертають чотири статуетки з реалістичними рисами в моделюванні голови. Фрагментований стан виробів не дозволяє віднести їх впевнено до якогось типу, але всі вони, безумовно, походять від теракот значного розміру і належать до другої технологічної групи.

Такі витвори представлені у двох випадках уламками верхніх частин і ще в двох — голівками.

1. Бюст від масивної статуетки походить із руїн ЖГК С. Реалістичні риси надані лише голові, торс модельований у звичній для трипільської пластики схематичній манері. Обличчя високе та широке, дещо приплюснуте, підборіддя гостре. Чоло низьке, ніс великий (обламанний і реконструйований), випнутий, з глибоко проколотими ніздриями. Закриті очі передані тонкими прокресленими дугоподібними рисками. Рот має вигляд невеликої ямки підпрямокутної форми. Вуха підкреслено великі, виліплені у вигляді половинок дисків з трьома дрібними проколами по краях. Подібна риса зближує моделювання голови реалістичної фігурки з дископодібними голівками схематичних статуеток. Рельєфно модельоване волосся спереду розділене проділом, а ззаду зібране в пучок. Шия коротка та масивна. Замість рук — конічні виступи з маленькими отворами на кінцях. Більші проколи зроблені в зачісці над плечима. Груди передані маленькими горбочками (лівий відсутній).

На поверхні статуетки помітні сліди кольорового ангобу та фарби, а також чіткі відбитки зернівок (рис. 3, 2). Поряд з бюстом виявлено ногу від великої статуетки, вірогідно, іншої.

Реалістичні статуетки із зачіскою, подібною до описаної, відомі з-поміж знахідок у Володимирівці (Пассек 1949, рис. 48, 2; Бурдо 2001, рис. 31, 1; 2001а), Сушківці (Якубенко 2004, с. 443), Різино (Телегін 1968).

2. Інша голівка, два фрагменти від якої знайдені у двох ямах сусідніх ЖГК П (голо-

ва) і У (половинка шиї), вірогідно, походить від подібної до описаної реалістичної фігурки (рис. 3, 4). Про це, на нашу думку, свідчить моделювання зачіски з проділом спереду, характерної для жіночих реалістичних статуеток. На цій статуетці збереглася оригінальна поверхня — ретельно заглажена, лощена, волосся виконане темно-коричневою фарбою. Ніс обламаний, але видно, що він був великий і дуже випнутий. Очі та рот показані ямками. Вуха обламані, але сліди проколів свідчать, що вони були такі самі, як у попередньої фігурки. Особливістю цієї статуетки є горизонтальний отвір у шиї, зроблений тріскою. Подібний отвір є в шиї реалістичної статуетки з Криничок (Погожева 1983, с. 76; Pogoševa 1985, Abb. 665).

3. Голову від великої реалістичної статуетки знайдено в ямі поблизу ЖГК Е. Вона пошкоджена: відбиті ніс, вуха, головний убір, втрачена оригінальна поверхня виробу. Голова кругла, обличчя широке та високе, ніс випнутий, але не дуже великий, очі та рот показані прямокутними ямками. Сліди від вух свідчать, що вони були великі. На голові лишився слід від якогось убору (рис. 3, 1).

Реалістична фігурка з аналогічним слідом відома з розкопок В.В. Хвойки (Якубенко 2004, с. 443). У Кошилівцях знайдена голова від реалістичної фігурки в головному уборі на кшталт гребеня (Pogoševa 1985, abb. 937). З поселення Молодецьке на Черкащині походить реалістична фігурка в шапці, що нагадує ковпак (Якубенко 2004, с. 442). Оскільки для жіночих реалістичних фігурок Трипілля характерна зачіска з волоссям, розділеним на проділ, то цю голову можна віднести до чоловічих зображень.

4. Верхня частина реалістичної статуетки дещо меншого розміру походить з ями ЖГК Ш. Торс помальований жовтогарячою фарбою. Обличчя кругле, чоло невисоке, очі широко відкриті, ніс випнутий, з горбинкою. Вуха модельовані у вигляді невеликих виступів з великими отворами. Голова поголена. Шия коротка, масивна, замість рук — конічні виступи з отворами. Груди показані маленькими горбочками, але традиційна для трипільської реалістичної пластики зачіска відсутня, тому можна припускати, що перед нами — образ андрогіна. Серед антропоморфної пластики Кукутень В відома статуетка з реалістичним моделюванням обличчя, поголеною головою, жіночими та чоловічими ознаками статі (Monah 1997, fig. 181, 4). Із Валяви походить верхня частина реалістичної фігурки в поло-

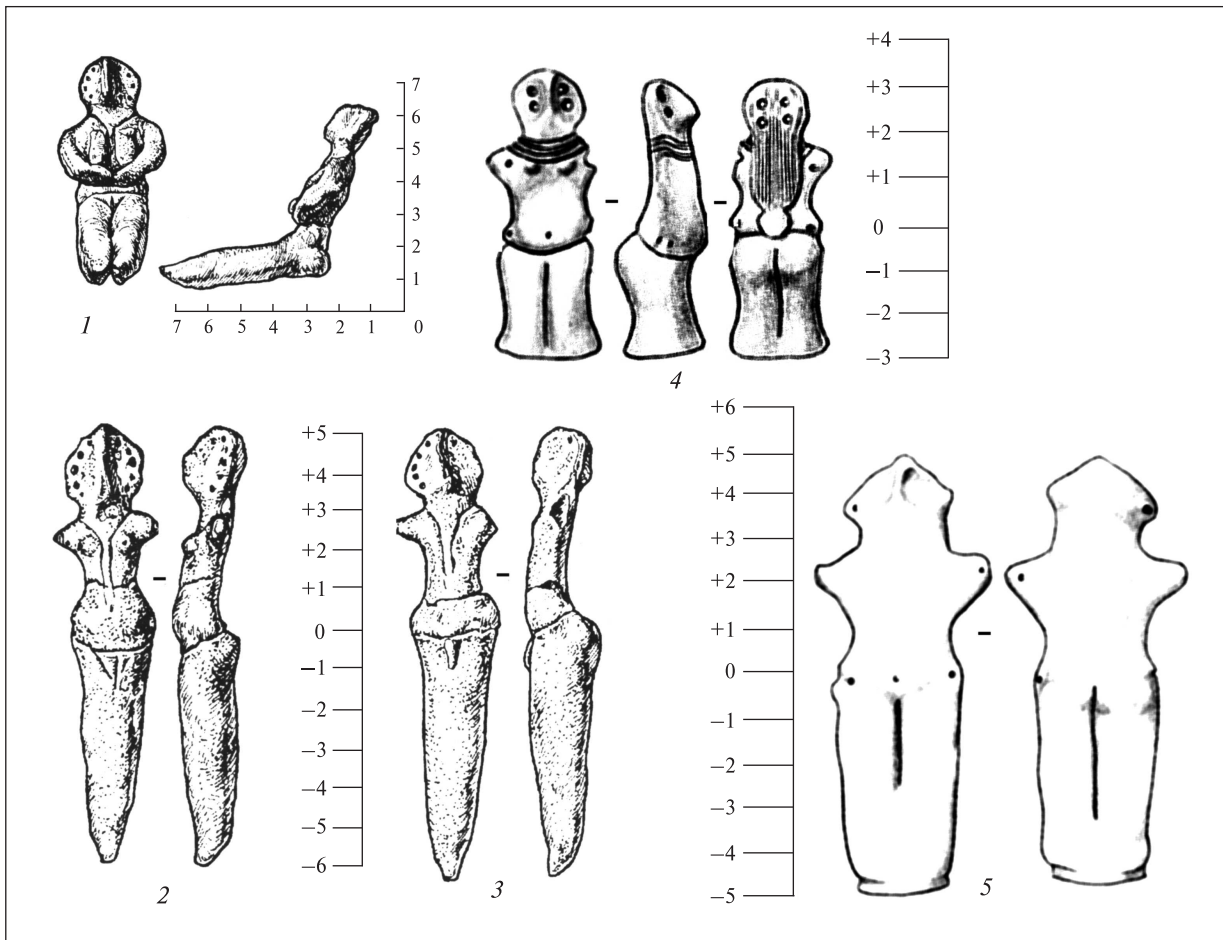

Рис. 4. Пропорції антропоморфних статуеток томашівської групи

женні сидячи з поголеною головою та жіночими грудьми (Телегін 1968).

Усі реалістичні фігурки з Майданецького попри спільні риси в моделюванні мають чітко помітні індивідуальні особливості.

Скульптура з Майданецького в системі антропоморфної пластики Трипілля

Аналіз пропорцій майданецьких фігурок можливий лише для підтипів I.1 і II.1, оскільки саме такі статуетки представлені цілими зразками. Верхня і нижня частина і жіночих (рис. 4, 2), і чоловічих (рис. 4, 3) фігурок у положенні стоячи підтипу I.1 співвідносяться приблизно як 1:1. Голова становить приблизно 1/6 висоти статуетки, найбільша ширина по стегнах також приблизно співвідноситься з висотою як 1:6. Такі ж пропорції притаманні й статуеткам у положенні сидячи підтипу II.1 (рис. 4, 1). Загалом пропорції фігурок у положенні стоячи можна визначити як стрункі та видовжені порівнянню з пластикою раннього Трипілля, хоча статуетки з синхронних подністровських і по-

пругських поселень більше видовжені ніж майданецькі за рахунок довгих ніг (Погожева 1983, рис. 24, 4, 10). Статуетки підтипу I.2 представлені екземплярами з відбитою головою, але пропорції цілої фігурки цього підтипу з Сушківки (рис. 4, 4) свідчать, що вони були дещо іншими. Співвідношення верхньої та нижньої частин приблизно 2,4:1,7, тобто нижня частина дещо коротша. Голова становить 1/4 від загальної висоти.

Щодо пропорцій реалістичних статуеток, то їх можна уявити завдяки знахідці з Розкошівки (рис. 4, 5). Верхня і нижня частина приблизно однакової висоти, голова становить приблизно 1/5 від загальної висоти.

Серед пластики Майданецького виділяється 12 статуарних і 9 іконографічних типів. Слід відзначити, що загалом для трипільської антропоморфної пластики налічується майже вдвічі більше іконографічних типів, а саме 17 (Бурдо 2001, с. 85). Порівняльний аналіз майданецької скульптури доцільно здійснювати, в першу чергу, із пластикою з поселень етапів Трипілля В II і С I, особливо томашівської гру-

пи. В першій є вірогідність відшукати генетичні корені, а в другій — синхронні та етнографічні паралелі.

Традиція реалістичної скульптури з Майданецького найтісніше пов'язана з реалістичною пластикою з Володимирівки і Криничок, що видно з наведених вище аналогій. Певною мірою співпадає й загальний абрис схематичних тендітних прямих фігурок із дископодібною голівкою, конічними виступами замість рук, виступами на стегнах, веретеноподібною нижньою частиною, позначенням лона, символікою вагітності. В Криничках близьку аналогію мають майданецькі статуетки на стовпчастій ніжці (Pogoševa 1985, Abb. 658).

Але на майданецьких теракотах нема орнаменту з червоних або чорних стрічок, характерного для пластики Трипілля В ІІ, зокрема й зі згаданих поселень. На ніжках майданецьких фігурок немає потовщення в колінах або литках, типового для пластики періоду В ІІ і деяких комплексів Трипілля С І, наприклад, чечельницької групи (Патокова і др. 1989, рис. 16, б), коломиїщинської і томашівської (Круц і др. 2005, рис. 34, б), а також матеріалів Північної Молдови (Pogoševa 1985, Abb. 671, 680, 686, 706).

Ще однією характерною рисою саме майданецької скульптури є відсутність очей, які на дископодібних голівках схематичних фігурок етапів В ІІ і С І зображені, як правило, у вигляді наскрізних отворів. Подібні до майданецьких фігурки відомі в Чичиркозівці (Гірник, Відейко 1989, рис. 2, 1; 4, 3, 4). Зображення очей у вигляді великих отворів типове для статуеток етапу Трипілля В ІІ межиріччя Дністра та Південного Бугу і Побужжя (Pogoševa 1985, Abb. 564, 571, 575, 583, 629—637, 652, 656, 657). У фігурок з поселень томашівської групи, зокрема Тальянок (Круц і др. 2008, рис. 6, 1, 3) і Сушківки (Pogoševa 1985, Abb. 706а) відомі вироби з двома парами отворів-очей. Статуетки з дископодібними голівками з дрібними отворами по краю або без них і непозначеними очима на інших поселеннях етапу Трипілля С І — фази Кукутень В трапляються рідко, зокрема їх знайдено в Тальянках (Круц і др. 2008, рис. 10, 1), Варварівці VIII (Маркевич 1981, рис. 30, 3), на пам'ятках Кукутень В (Monah 1997, fig. 144, 6; 157, 7; 160, 1, 4, 6, 14; 161, 4; 163, 1) і на поселенні Трипілля С ІІ Гординешть ІІ (Маркевич 1981, рис. 83, 3). В Яблоні (Трипілля В І—ІІ) відомі статуетки з дископодібною голівкою без отворів та очей (Monah 1997, fig. 102, 4; 104, 3; 105, 3; 106, 2; 107, 9). Багато фігурок з отворами по краю дископодібною голівки та без очей похо-

дить з поселення етапу С І Кошилівці (Pogoševa 1985, Abb. 803, 805, 810, 908, 919—921).

З поселень томашівської групи найближчими за технологічними, морфологічними і стилістичними ознаками та статуарними типами виявилися колекції пластики Майданецького та Чичиркозівки.

Сакральні образи антропоморфної пластики і використання фігурок у ритуальній практиці

Антропоморфні статуетки з Майданецького досить стандартизовані за розмірами та морфологічними характеристиками. Стійке поєднання стилістичних і морфологічних рис указує на існування певних статуарних та іконографічних типів, символіка яких відповідає усталеним канонам, характерним для трипільської антропоморфної пластики загалом. Виявлені формальні типи пластики з Майданецького, вірогідно, відповідають певним іконографічним типам. Розмаїття останніх передбачає різну семантику статуеток. За ними можуть стояти різні сакральні образи або персонажі. Можна припускати, що вони зображують божества. Зауважимо, що В.М. Массон і В.І. Саріаніді припускають, що в антропоморфних образах Середньої Азії та Переднього Сходу доби енеоліту і бронзового віку могли бути персоніфіковані різноманітні духи та божества (Массон, Саріаніди 1973, с. 87).

Більшість майданецьких фігурок належать до схематичної пластики з рисами натуралізму, тобто передають зміст зображення в закодованому символічному вигляді. Тому реконструкція образів, що стоять за іконографічними типами, може бути лише гіпотетичною. В скульптурі з Майданецького превалюють жіночі образи. Вважається, що статуетки давньо-землеробських суспільств відтворюють образ богині в різних іпостасях або кількох богинь.

Декор майданецьких витворів дозволяє припускати, що вони зображують здебільшого оголену постать. Підкреслені такі деталі як груди, сідниці, лono, живіт. Іноді спостерігається різноманітне оздоблення у вигляді прикрас, паска, які, вірогідно, відтворюють ритуальне вбрання і мають символічне навантаження. Для всіх статуеток характерна схематична дископодібна голівка з підкреслено великим носом.

Деякі дослідники вбачають у подібному зображенні символічну передачу голови птаха з великим дзьобом. Характерні для майданецьких статуеток невеликі виступи на стегнах, як

і їхня своєрідна поза з випнутими сідницями, на нашу думку, також свідчать про зв'язок жіночого та пташиного образів. Фігурки, що поєднують риси жінки і птаха (качки), характерні для Трипілья А—Прекукутень, а ще раніше зафіксовані в культурному колі Старчево—Криш (Бурдо 2004, с. 407—408; Burdo 2007, fig. 3). Майданецькі статуетки демонструють доволі редуковані риси птаха, притаманні жіночим образам. Їх можна розглядати лише як певну данину дуже давній і стійкій традиції, що сягає найдавнішого європейського неоліту.

Поширена думка, що персонажі міфології багатьох давніх хліборобських цивілізацій мають дуже глибоке коріння, що сягає часів неолітичної доби, а найважливіші божества мають певні прототипи у віруваннях давніх землеробів (Массон, Сариниди 1973, с. 98). Подібні архетипи для богинь пантеону, відомого з писемної традиції, що фіксує дуже архаїчні міфи (Дьяконов 1990), можна спостерігати серед антропоморфної пластики з Майданецького. Найпоширеніший серед жіночої пластики образ Богині-Діви, якому відповідають стрункі дівочі прямі фігурки (рис. 1, 12). Стилістично з цим образом співзвучні статуетки вагітних жінок, які чітко натякають на символіку потенційного материнства. Відзначимо, що ознаками вагітності наділені стрункі фігурки з тонкою талією та маленькими грудьми (рис. 2, 12; 3, 7).

Статуетки в положенні сидячи зображують жінку з обвислими грудьми, тож вони можуть відтворювати образ Богині-Прародительки, Богині-Праматері (рис. 2, 11). Подібне трактування таких фігурок підтверджується знахідкою статуетки з немовлям на руках. Таким чином, подібні теракоти пов'язані з символікою родоначальниці та материнства.

Образ богині, пов'язаної з місяцем, відтворюють статуетки з зачіскою у вигляді зібраного у вузол волосся на спині, яка передана рельєфним, як правило, пофарбованим у темний колір диском (рис. 2, 12). Диск або коло на розписних фігурках символізують повний місяць. Його зображення на теракотах поєднує семантику жінки та місяця (Burdo 2007, р. 240—243).

Отже розмаїття іконографічних типів жіночої пластики з Майданецького вказує, вірогідно, на існування доволі значної кількості жіночих божеств або різних іпостасей Великої Богині в пантеоні трипільців, а також на важливість саме жіночих сакральних зображень у ритуальній практиці.

Чоловічі образи трапляються рідко. Впадає в око тотожність деяких майданецьких чоловічих і жіночих фігурок (рис. 1, 11—13). Це дозволяє припустити, що чоловічий персонаж виступає корелятом Богині-Діви.

Особливе змістовне навантаження мали реалістичні статуетки. О.В. Антонова свого часу вже висловила слушну думку, що вони можуть відтворювати образ конкретного сакралізованого предка (Антонова 1990, с. 159). Індивідуальні особливості в моделюванні обличчя, майже «портретність» кожної з майданецьких реалістичних фігурок, підтверджують таку гіпотезу. Втім, вірогідно, що реалістична скульптура з Майданецького відтворює різні сакральні образи, зокрема Місячної Богині (рис. 3, 2, 4), чоловіка, можливо, героїзованого вождя-жерця в особливому головному уборі (рис. 3, 1), а також андрогіна (рис. 3, 3) — особливий сакральний персонаж, що поєднує жіночі та чоловічі риси, символізуючи в людському вимірі єдність протилежного або цілісність, що притаманна вищій священній істоті, особливо божествам родючості (Элиаде 1999, с. 341—345).

Про конкретне використання майданецьких антропоморфних статуеток судити досить важко. Фрагментованість пластики (на відміну від зооморфної) свідчить про те, що статуетки не лише навмисно розбивали в давні часи, але їхні частини іноді розкидалися по різних місцях. Майданецькі знахідки підтверджують цілком слушну думку про те, що антропоморфні теракоти використовували під час магічних і аграрних ритуалів (Бибииков 1953, с. 252). Частина з них, вірогідно, призначалася для розового використання під час магічних обрядів. Наведений вище контекст знахідок, їхня фрагментованість, а також розмаїття розмірів, морфологічних рис та іконографічних типів свідчать про різні функції конкретних фігурок у різноманітних ритуалах, що могли відбуватися і в житлах, і поза ними та за різних обставин. Але немає підстав припускати, що знайдені в Майданецькому антропоморфні статуетки були задіяні в домашніх святилищах як родинні ідоли-святині, яких вшановували біля сімейних вівтарів.

І на завершення зауважимо, що найвиразніші знахідки антропоморфної скульптури з поселення Майданецьке належать до найкращих зразків пластичного мистецтва давніх хліборобів енеолітичної доби у Південно-Східній Європі.

- Антонова Е.В. Обряды и верования первобытных земледельцев Востока. — М., 1990.
- Балабина В.И. К прочтению змеиных изображений спиралевидного орнамента древних земледельцев Европы // ВДИ. — 1998. — № 2. — С. 135—151.
- Бибиков С.Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре. — М.; Л., 1953 (МИА. — 38).
- Бурдо Н.Б. Теракота трипільської культури // Давня кераміка України. — К., 2001. — С. 61—146.
- Бурдо Н.Б. Жіноча фігурка з Володимирівки // Археологічні відкриття в Україні 1999—2000 рр. — К., 2001а, — С. 10—13.
- Бурдо Н.Б. Сакральний світ трипільської цивілізації // Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. I. — С. 344—419.
- Відейко М.Ю. Сушківка // Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. II. — С. 504—505.
- Відейко М.Ю. Томашівська група // Там само. — 2004а. — С. 536.
- Гірник І.П., Відейко М.Ю. Антропоморфна пластика з трипільського поселення біля с. Чичиркозівка Черкаської області // Археологія. — 1989. — № 1. — С. 83—90.
- Дьяконов И.М. Архаические мифы Востока и Запада. — М., 1990.
- Элиаде М. Трактат по истории религии. — СПб., 1999. — Т. I.
- Колекції Наукових фондів Інституту археології НАН України. Каталог. — К., 2007.
- Круц В.А. Позднетрипольские племена Среднего Поднепровья. — К., 1977.
- Круц В., Корвин-Пиотровский А., Менотти Ф., Рыжов С., Черновол Д. Работы Трипольской экспедиции в 2007 г. // Трипольская культура в Украине. Поселение-гигант Тальянки. — К., 2008. — С. 109—131.
- Круц В.А., Корвин-Пиотровский А.Г., Рыжов С.Н., Бузян Г.Н., Овчинников Э.В., Черновол Д.К., Чабанюк В.В. Исследования поселений-гигантов трипольской культуры в 2002—2004 гг. — К., 2005.
- Круц В., Корвин-Пиотровский А., Рыжов С., Черновол Д. Исследования 2005—2006 гг. в Тальянках // Трипольская культура в Украине. Поселение-гигант Тальянки. — К., 2008. — С. 71—108.
- Маркевич В.И. Позднетрипольские племена Северной Молдавии. — Кишинев, 1981.
- Массон В.М., Сарияниди В.И. Среднеазиатская терракота эпохи бронзы. — М., 1973.
- Овчинников Е.В. Трипільське населення Нижнього Поросья (етапи В II—С I). — Автореф. ... дис. канд. істор. наук. — К., 2007.
- Пассек Т.С. Периодизация трипольских поселений (III—II тысячелетия до н. э.). — М.; Л., 1949 (МИА. — 10).
- Патокова Э.Ф., Петренко В.Г., Бурдо Н.Б., Полищук Л.Ю. Памятники трипольской культуры в Северо-Западном Причерноморье. — К., 1989.
- Погожева А.П. Антропоморфная пластика Триполья. — Новосибирск, 1983.
- Телегін Д.Я. Нові знахідки найдавніших скульптурних зображень на території України // Народна творчість та етнографія. — 1968. — № 1. — С. 71—74.
- Ткачук Т.М. Знакові системи трипільсько-кукутенської культурно-історичної спільності (мальований посуд). Ч. I. — Вінниця, 2005.
- Шмаглій Н.М., Відейко М.Ю. Майданецкое — трипольский протогород // Stratum plus. — 2001—2002. — № 2. — С. 44—140.
- Якубенко О.О. Реалістична пластика в Національному музеї історії України // Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. II. — С. 442—444.
- Якубенко О.О. Колекції з розкопок В.В. Хвойки на трипільських поселеннях у Національному музеї історії України // Дослідження трипільської цивілізації у науковій спадщині археолога Вікентія Хвойки. — К., 2006. — Т. II. — С. 45—70.
- Burdo N.B. The Sacral World and Sacred Images of Trypillia civilization // Memoria Antiquitatis. — 2007. — Vol. XXIV. — P. 239—250.
- Cehak H. Plastyka eneolitycznej kultury ceramiki malowanej w Polsce // Swiatowit. — 1934. — 14. — S. 164—252.
- Monah D. Plastica antropomorfa a culturii Cucuteni-Tripolie. — Piatra Neamt, 1997.
- Pogoševa A.P. Die Statuetten Tripolje-Kultur // Beitrage zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie. — Berlin, 1985. — Bd. 7. — S. 95—242.
- Sorokin V. Asezarile Cucuteni-Tripolie B I din Ucraina si Moldova // Memoria Antiquitatis. — 1997. — Vol. XXI. — P. 7—83.

Надійшла 28.01.2010

Поселение томашевской группы Триполья С I у с. Майданецкое Тальновского р-на Черкасской обл. исследовалось Трипольской комплексной экспедицией Института археологии НАНУ на протяжении восемнадцати полевых сезонов с 1971 по 1991 гг. Среди полученных материалов особое внимание привлекает коллекция антропоморфной пластики, насчитывающая более 200 ед. Это — одно из наиболее представительных собраний антропоморфных фигурок культуры Триполья-Кукутень.

Антропоморфная пластика происходит из разных объектов поселения: культурного слоя, остатков глинобитных построек, но чаще всего она встречалась в ямах, расположенных в пределах жилищно-хозяйственных комплексов или вне их. Фигурки в ямах часто встречаются группами. Они в основном фрагментарны. Иногда можно говорить о том, что фигурки преднамеренно разламывались на верхнюю и нижнюю половинки прежде чем попали в яму.

Статуэтки из Майданецкого разнообразны по формовочной массе, степени обжига, размерам, морфологическим и стилистическим особенностям, иконографическим типам. По технологическим характеристикам пластика разделена на две основные группы. Преобладают статуэтки первой технологической группы — изготовленные из хорошо отмученной тонкоструктурной глины преимущественно без видимых примесей. Они относятся к схематическим изображениям, преимущественно небольшого или среднего размера (высота 5,0—12,0 см). Статуэтки второй технологической группы изготовлены из белой или розовой плотной каолиновой глины без видимых добавок или с примесью мелкозернистого песка, которая близка тесту расписных сосудов. Обжиг превосходный, масса плотная и прочная, отмечены нанесенные краской разнообразные детали. Эта группа представлена преимущественно крупными фигурками (до 30,0 см высотой), а также изделиями с реалистическими чертами. Единичные фигурки составляют исключение. Среди них особое внимание привлекает ножка с моделированной стопой, по характеру теста близка изделиям из поднепровских памятников.

Все антропоморфные статуэтки из Майданецкого независимо от их размеров, технологических особенностей и пола разделены на два основных типа: стоящие (I) и сидящие (II). Внутри типов выделяются подтипы, а в пределах последних — иногда варианты. К типу III отнесены немногочисленные схематические конусовидные крайне условные статуэтки. В майданецкой коллекции преобладают терракоты I типа.

Особое внимание привлекают четыре фрагмента крупных статуэток с реалистическими чертами. Анализ их показывает, что три из них, относящиеся к массивным образцам пластики, обладают такими общими морфологическими признаками как моделировка крупных ушей с проколами, передача ямками похожей формы глаз и рта. Вероятно, женские статуэтки передают один и тот же сакральный образ. Головка в головном уборе близка женским статуэткам, но, очевидно, воспроизводит другой священный персонаж. Четвертая реалистическая фигурка выделяется как меньшим размером, так и передачей черт лица, что указывает на еще один сакральный образ, запечатленный в антропоморфной пластике. Несмотря на простые приемы моделировки, трипольские скульпторы сумели воплотить различные сакральные образы, придав им буквально портретные черты, поскольку, несмотря на четкое соблюдение канона, лица не повторяются, а выглядят сугубо индивидуально.

Вероятно, разные иконографические типы антропоморфной пластики соответствуют определенным сакральным образам и персонажам, возможно, изображают божества древнеземледельческого пантеона. Некоторые из них можно реконструировать с большой долей вероятности. Среди пластики из Майданецкого преобладают женские образы. Самый распространенный тип — стоящие статуэтки, изображающие стройную девичью фигуру, соответствующую образу Богини-Девы, характерной для архаической мифологии. Образ Богини — потенциальной носительницы новой жизни — отражают фигурки беременных женщин, стилистически связанные с девичьим образом. Сидящие женские фигурки можно рассматривать как изображения зрелых женщин брачного возраста, передающих образ Богини-Прародительницы, основательницы рода. Уникальными экземплярами в трипольской антропоморфной пластике представлен образ «Мадонны». В Майданецком найдена верхняя часть женской склоненной фигурки с младенцем, выполненная схематично.

Реалистическая скульптура Майданецкого отражает, вероятно, разные сакральные образы, среди которых Лунная Богиня, героизированные предки, вожди-жрецы в особом головном уборе, а также особенный персонаж — андрогинное божество. Образ андрогина передает верхняя часть реалистической статуэтки. Сочетание бритой головы (условно мужской признак) с женской грудью позволяет предположить, что фрагмент относится к двуполым изображениям.

Немногочисленные достоверно мужские образы представлены как стоящими, так и сидящими статуэтками. Бросается в глаза стилистическое и морфологическое сходство найденных в одной яме мужских и женских фигурок из Майданецкого. Отличительной чертой мужских изображений, кроме признаков пола, является также отсутствие проколов с левой стороны дисковидной головы.

Анализ майданецкой антропоморфной пластики позволяет охарактеризовать особенности, типичные для статуэток томашевской группы памятников Триполья С I, проследить истоки формирования скульптурной традиции, характерной для этого типа, а также выделить черты, присущие исключительно фигуркам этого поселения-гиганта. Наиболее заметные находки антропоморфной скульптуры из Майданецкого относятся к лучшим образцам пластического искусства древних земледельцев Юго-Восточной Европы.

ANTHROPOMORPHOUS PLASTIC FIGURES OF MAYDANETSKE TRYPILLIAN SETTLEMENT

A settlement of Tomashivka group of Trypillya CI near Maydanetske village of Talne Region in Cherkasy Oblast was studied by Trypillian Complex Expedition of the Institute of Archaeology of the NASU during 18 field seasons since 1971 till 1991. Among the materials obtained a special attention should be paid to the collection of anthropomorphic plastic figures consisting of more than 200 items. This is one of the most representative series of anthropomorphic sculpture of Trypillya-Cucuteni culture.

Anthropomorphic plastic figures come from various objects of the settlement: from cultural layer, from remains of cob structures, but most often they were found in pits situated within and outside the borders of dwelling and husbandry complexes. Figurines in pits often were found in groups. They are mostly fragmented. Sometimes it can be said that the figurines were intentionally broken in the upper and lower parts before they were put into pit.

Statuettes from Maydanetske are manifold by their loam, level of firing, size, morphological and stylistic peculiarities, and iconographic types. The plastic figures, by technological features, consist of two main groups. The figurines of the first technological group prevail; they are made of well-elutriated fine-structured clay mostly without visible admixtures. They belong to schematic images of predominantly small or medium size (5,0—12,0 cm high). Figurines of the second technological group are made of white or pinkish compact kaolinite clay without visible dashes or with admixture of fine-grained sand which is close to fabric of painted vessels. Firing is perfect, paste is compact and solid, and various details made with paint are noted. This group is represented mostly by large figures (up to 30,0 cm high), and also by items with realistic traits. Solitary figurines make the exception. Among them a special attention attracts a foot with a modeled footstep, which is close by the nature of fabric to finds from the monuments at the Dnister River region.

All anthropomorphic figurines from Maydanetske, of whatever sizes, technological peculiarities and sex, are divided into two main types: standing (I) and sitting (II). Within the types there are subtypes, and within the latter sometimes there are variants which are presented in the *Table*. Innumerable schematic cone-shaped extremely conventional figurines are referred to the type III. In the collection from Maydanetske terracotta figurines of type I prevail.

Special attention is paid to four fragments of large figurines with realistic traits. The analysis shows that three of them, belonging to the large examples of plastic figures, have such common morphologic features as modeling of large ears with perforations and depiction with pits of forms of eyes and mouth. Probably, female figurines represent the same sacral image. A head with a hat is close to the female figurines, but apparently represents another sacral hero. The fourth realistic figurine is distinguished by both its small size and representation of features, which indicates one more sacral image depicted in anthropomorphic plastic figures. Despite simple modeling techniques, the Trypillian sculptors were able to represent various sacral images having given them portrait traits, because despite a strict observance of a canon, faces are never repeated and look exceptionally individual.

Probably, different iconographic types of anthropomorphic plastic figures correspond to certain sacral images and heroes and perhaps depict deities of ancient agricultural pantheon. Some of them can be reconstructed with great likelihood. Among plastic figures from Maydanetske female images prevail. The most common are standing statuettes representing svelte maidenly figure corresponding to an image of Virgin Goddess peculiar for archaic mythology. Figurines of pregnant women, stylistically related to a maidenly image, represent an image of a Goddess, a potential bearer of a new life. Sitting female figurines can be viewed as depictions of mature women of matrimonial age which represent an image of a Goddess-Progenitor, a founder of a family. Image of Madonna is presented by unique examples in Trypillian anthropomorphic plastic figures. An upper part of female inclined figurine with an infant made in schematic style was found in Maydanetske.

Realistic sculpture from Maydanetske represent clearly different sacral images, among which are Lunar Goddess, heroized ancestors chiefs-priests with a peculiar head, as well as a special hero: androgenic deity. An image of androgen is depicted in an upper part of a realistic statuette. Combination of a shaved head (conventionally «male» feature) with a female breast allows the author to presume that this fragment belongs to bisexual images.

Innumerable reliably male images are represented by both standing, and sitting statuettes. Stylistic and morphological similarity of male and female figurines found in single pit at Maydanetske is evident. Distinguishing feature of male images, in addition to sex indications, is also a lack of holes on the left side of disc-shaped heads.

The analysis of anthropomorphic plastic figures from Maydanetske allows the author to describe the peculiarities typical for the statuettes of Tomashivka group of Trypillya C I monuments, to trace the roots of forming the sculptural tradition peculiar for this type, and also to describe the features inherent exclusively in figurines from this giant settlement. The most outstanding finds of anthropomorphic sculpture from Maydanetske belong to the best examples of plastic art of ancient farmers of South-Eastern Europe